

A SZUPERHATALMAK HIDEGHÁBORÚS STRATÉGIÁJA, KILÁTÁSOK A KÉTPÓLUSÚ VILÁGREND FELBOMLÁSA UTÁN

Rezümé:

A nemzetközi politika minden szereplője céltudatosan a saját érdekei következetes érvényesítésére törekszik. A morálisan jól hangzó jelszavak ellenére minden politikai törekvés mögött gyakorlatias célok húzódnak meg. A nemzetközi rendben a versengés természetes állapot. Napjainkban a világ nem az egységes világrend, hanem a többpólusú berendezkedés felé fejlődik. A multipoláris világrendben a hatalmi rivalizálás része a nemzetközi politikának. Ennek ellenére a világ működése nem lesz azonos az eddig megismert formákkal. A nukleáris fegyverek szerepe a nagyhatalmi státus szimbólumaként megmarad és az azokat birtokló államok száma is nőni fog. A ma ismert nemzetközi szervezetek szerepe valószínűleg tovább gyengül. A NATO jelenlegi formájában és politikai szerkezetében 1989-re betöltötte azt a funkcióját, amiért tulajdonképpen létrehozták és jelenlegi formájában nem összeegyeztethető az egységes Európa gondolatával. Egy külső hatalom által vezetett katonai-politikai szervezet keretein belül nincs önálló katonai képesség és saját védelmi képességek nélkül nincs valóban önálló politika. Egy állam, vagy államcsoport, amely e tekintetben egy másik hatalomra van utalva, alárendelt szerepet játszik.

Kulcsszavak:

terrorizmus, állam, hadsereg, politika, politikai nyomás, hadviselés, háború, hidegháború, katonai cél, nemzetközi rend, stratégia, nemzetközi politika, katonai erőszak, stratégiai egyensúly, interkontinentális rakéta, helyi háború, egypólusú világrend, multipoláris világrend, katonai erőviszonyok, nagyhatalom, szuperhatalom, atomfegyver, támaszpont, földrajzi térség, stratégiaváltás.

Vizi, Sándor

THE STRATEGY OF THE COLD WAR SUPERPOWERS, PROSPECTS AFTER THE COLLAPSE OF THE BIPOLAR WORLD ORDER

Abstract

All actors of international politics seek purposefully to uphold their own interests consistent. Despite moral-sounding slogans, pragmatic political goals can be found behind all the efforts. In international order, competition is a natural state. Nowadays, the world is not a united global system, but also developing to a multi-polar arrangement. In the multi-polar world order, the rivalry of power is a part of international politics. In spite of this, the function of world will not be the same as the operation of previously known forms. The role of nuclear weapons remained as a symbol of great power status, and the number of possessive states will grow. Role of present international organizations are likely weaken further. By 1989, NATO, in its present form and political structure, reached the function, for it actually was created and in its current form could not be compared with the idea of a united Europe. Within the frameworks of a military-political organisation, led by an external political power, there is not an independent military capacity and real independent policy doesn't exist without own defensive capacities. A state or a group of states, which depends on another power, has a secondary importance.

Keywords:

terrorism, state, army, policy, political pressure, warfare, war, military target, cold war, international order, strategy, international politics, military violence, the strategic balance, intercontinental missiles, local wars, unipolar world order, multipolar world order, military balance of power, great power, super power, nuclear weapons, base, geographic relevance, strategic change

Széleskörűen elterjedt vélemény, hogy a világ a nemzetek fölött álló magasabb erkölcsi értékek és a nemzetközi jog által meghatározott szabályok alapján működő egység felé halad. Történelmi tapasztalat, hogy a nemzetközi politikai rend a benne szereplő államok politikai, gazdasági és katonai erejének az egymásra gyakorolt hatásán alapuló rendszer, amelyben a meghatározó folyamatokat nem magasabb eszményeken alapuló elvek, hanem az aktuális erőviszonyok döntenek el.¹ Egy adott országnak a hatalmi hierarchiában elfoglalt helyét gazdasági és katonai ereje határozza meg.

A nemzetközi rend alapvető jellemzője, hogy egy megszerzett kedvező hatalmi pozíciót minden szereplő kizárólag a saját javára igyekszik kamatoztatni. A történelem során nem volt és valószínűleg nem is lesz olyan hatalom, amely pusztán nyers érdekeire hivatkozva támadott volna meg egy másik államot.² A harcoló felek mindig magasabb eszmékre hivatkozva, a szigorú erkölcsiség, esetleg az isteni elhivatottság szózatát zengve szállnak hadba, hogy a világgal és a saját országuk közvéleményével elfogadtassák az erőszak alkalmazásának szükségességét. Az ellenfél kulturális és politikai vagy vallási berendezkedése mindig rossz, míg a saját az örök igazságosságot, az isteni parancsot, a jogszerűséget testesíti meg. A nemzetközi politikai folyamatok elemzése és értékelése során azonban nem a politikai döntéshozók által gondosan kidolgozott propaganda szövegeket kell vizsgálni. Sokkal fontosabbak a gyakran csak a háttérben megfigyelhető gazdasági és politikai érdekek összevetése, valamint az ugyancsak a mélyben zajló folyamatok elemzése.

A hidegháború korszaka

A második világháború utáni nagyhatalmi szembenállás kialakulásának okaira három fő magyarázat született: az oroszok a nyugati hatalmakat, közülük elsősorban az Egyesült Államokat, a nyugat a Szovjetuniót, más nézetek mindkét vezető nagyhatalmat együttesen teszik felelőssé. Az események vizsgálatakor elsősorban a Szovjetunió és az Egyesült Államok szerepét érdemes elemezni, mert e két nagyhatalom által követett egyoldalú, csak a saját érdekek érvényesítését célzó hatalmi politika vezetett a világ szétszakadásához. A háború utáni politikai rendezésre született megállapodásokat, a győztes hatalmak mindegyike a maga érdeke szerint értelmezte, és politikai törekvéseit kizárólag a saját céljai elérése érdekében, egyoldalúan alakította. A győztes országok mindegyike megpróbált önmaga számára „méltó” helyet kiharcolni az új nemzetközi rendben és mindegyik fél gátlástalanul felhasználta a rendelkezésére álló teljes politikai, gazdasági és katonai eszköztárat.

A hidegháború létrejöttéért tehát a négy győztes hatalom, bár nem azonos súllyal, de közösen felelős. E felelősségben hatalmi súlya és ambíciói miatt, a legnagyobb részt az egykori Szovjetunió és az Egyesült Államoknak kell vállalnia, mert egyedül e két hatalom volt olyan helyzetben, hogy kellő önmérséklettel a

¹ Glatz Ferenc: Osztrák semlegesség, Magyarország, nemzetközi erőter. História, XXVII. évfolyam 5. szám. 2. old.

² „... a nagyhatalmi érdekek érvényesítését a nagyhatalmak soha nem mondják meg nyíltan. Az államok politikai propagandagépezete különböző erkölcsi, a tömegek számára elfogadható érzelmi és oksági indoklásokat dolgoznak ki lépéseik elfogadtatásához.” Glatz Ferenc: Osztrák semlegesség, Magyarország, nemzetközi erőter, História, XXVII. évfolyam 5. szám. 2. old.

későbbi szembenállás kibontakozását megakadályozhatták volna.³ A történetírás koronként és ideológiánként másként ítéli meg a történeteket, azonban kelet és nyugat politikai döntéshozói egyaránt sokat tettek azért, hogy előbb Európában, majd később a világban két vagy több (értelmezés kérdése) ellenséges tábor kialakulhatott és az egykori szövetségesek közötti viszony elhidegült.

Sokan a Truman-doktrína 1947. évi meghirdetését tekintik a hidegháború kezdetének. Valójában már 1945-ben látható jelei voltak a volt szövetségesek közötti ellentéteknek és komoly jelei voltak annak, hogy a világ újból szembenálló táborokra szakad.⁴ Az újabb feszültség leglényegesebb okozójának a hagyományos politikai beidegződéseket és a nagyhatalmi viselkedésformákat tekinthetjük. Az egykori szövetségesek a háború után mélységes bizalmatlansággal méregették egymást és szinte azonnal saját politikai érdekeik mentén és a másik fél valós, vagy vélt fenyegetésének elhárítása érdekében kezdtek el cselekedni. Ezt támasztja alá H. Trumannak, az USA elnökének 1946. január 5-én Byrnes külügyminiszterhez írt levelének következő részlete: *„Nem kétséges számomra, hogy Oroszországnak szándékában áll, hogy megtámadja Törökországot és elfoglalja a Fekete-tengerből a Földközi-tengerbe vezető szorosokat. Hacsak Oroszország nem kerül szembe vasökölrel és erőteljes nyelvezettel, újabb háború van készülóban. Úgy gondolom, többé nem kell kompromisszumokat kötnünk... Belefáradtam a szovjetek pátyolgatásába.”*⁵

A világegés végére megmaradó két valódi nagyhatalom – az Egyesült Államok a Szovjetunió – versengése meghatározta az elkövetkező korszakot. A háború végétől a két nagyhatalom egymás iránti bizalmatlansága lassan politikai elhidegülésbe fordult át. Míg a nyugati szövetségesek Nyugat-Európa megtámadásától tartottak, addig a szovjetekben az USA atommonopóliuma, az Európára és Ázsiára kiterjedő amerikai megszállási övezetekben megvalósuló stratégiai bekerítettség keltett gyanakvást.⁶

A feszültség okait nem lehet kizárólag a szovjetek Európa megszállására irányuló szándékával magyarázni. Nem kell különösebb stratégiai éleslátás annak felismeréséhez, hogy egy olyan hadsereg, amelynek bázisát egy kivézet és teljesen lerombolt ország alkotta, nem háborúzhatott országa határaitól több ezer kilométerre az USA, Nagy Britannia és a maradék nyugati államok ellen. Bár az Európában álló szovjet szárazföldi katonai erő számszerűen valóban a legnagyobb volt e korszakban, de a hadseregek közötti számszerű különbség nem az Egyesült Államok katonai gyengeségét bizonyítja. A szovjet hadsereg technikai felszereltség, mindenekelőtt a stratégiai légierő tekintetében messze elmaradt az Egyesült Államok katonai képességei mögött.⁷

Az USA egyrészt a légierőre, ezen belül a stratégiai légierőre alapozta katonai erejét, amelyet összekapcsolt az atomfegyver monopóliumának birtoklásából eredő

³ „A hidegháború a négy nagyhatalom közös »vívmánya«. Ma már bizonyítható, hogy nemcsak a diktatórikus Szovjetunió, hanem a demokratikus Egyesült Államok is világhatalmi törekvései és ambíciói voltak.” Glatz Ferenc: *Osztrák semlegesség, Magyarország, nemzetközi erőter, História*, XXVII. évfolyam 5. szám. 31. old.

⁴ John Lukacs: *A második világháború öröksége*. Budapest, 2011. Európa Könyvkiadó, 208–210. old.

⁵ H. Trumannak, az USA elnökének 1946. január 5-én írt levele Byrnes külügyminiszterhez.

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1984-01/historia-1984-01-081013-1> Letöltve: 2011. 07. 8.

⁶ Ormos Mária–Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdötteren*. Budapest, 2003. Osiris Kiadó, 498. old.

⁷ Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok Külpolitikájának története*. Budapest, 2000. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., 229. old.

előnyökkel. Az amerikai fegyveres erőkön belül tehát hangsúly-eltolódások történtek és mértékadó körökben szó sem esett a hadsereg totális leépítéséről.

A nyugati hatalmak is tudatában voltak, hogy a Szovjetunió minden – elsősorban politikai téren megjelenő – nagyhatalmi törekvése ellenére állapotából és stratégiai helyzetéből adódóan 1945-ben, de a hidegháború egész története során sem vállalhatott újabb világméretű háborút.

Az 1945 júliusában végrehajtott atomkísérlet az Egyesült Államokat a hidegháború kezdeti szakaszában a világ első atomhatalmává tette. Politikai mozgásszabadsága, érdekérvényesítő képessége e fegyver birtokában jelentősen bővült. Az atomtítok birtoklása, valamint a lehetőség a fegyver gyártására és bevetésére, önmagában is kivételes pozíciót biztosított ebben a korszakban.

A kölcsönös bizalmatlanság, az egymás ellen irányuló konkrét politikai gazdasági és egyéb természetű lépések sorozata elvezetett egy félévszázadig tartó, világméretű szembenállás korszakához. A két szuperhatalom eltérő stratégiát követett céljai elérésére, ami eltérő gazdasági lehetőségeiből fakadt.

Az atomfegyver új fejezetet nyitott a hadviselésben, mert pusztító ereje gyökeresen átrendezte a katonai erőviszonyokat és megváltoztatta az addig érvényes stratégiai alapelveket. A második világháború során a hadászati feladatokat a légiere, a haditengerészet, valamint a szárazföldi haderő oldotta meg. A nagyobb méretű katonai műveletek végrehajtásához az erők és eszközök hatalmas koncentrálására volt szükség. Az atomfegyver ellenben közvetlenül befolyásolta a stratégiai gondolkodást és sokáig úgy tűnt, hogy a háború elveinek a régi igazságai semmivé lettek. A szembenálló felek képessé váltak arra, hogy a hagyományos háborúra jellemző hosszas előkészületek nélkül is képesek legyenek gyors és végzetes csapást mérni ellenfelükre. Az atomfegyver a biztonsági kockázatokat, valamint az államok egymás iránti gyanakvását, az előző korszakok hagyományos katonai fenyegetéseihez képest a többszörösére fokozta. Az új fegyver léte radikális változást idézett elő a nemzetközi rendszer működésében is, mert a nagyhatalmak közötti konfliktusokat nem lehetett többé a nyílt háborús összecsapással megoldani. A két szuperhatalom ellentétes törekvései ezért gyakran regionális háborúk formájában ütköztek a világ stratégiai fontos földrajzi térségeiben.

A stratégiai berendezkedés a két nagyhatalom között kezdetben egyenlőtlenül alakult. Nehezen vitatható, hogy az Egyesült Államok a második világháború végétől törekedett potenciális ellenfele világméretű bekerítésére.⁸ Az Egyesült Államok és a Szovjetunió viszonyát vizsgálva azt láthatjuk, hogy az USA – a stratégiai bombázók, valamint a modern haditengerészet képességeinek maximális kihasználására alapozva – támaszpontok rendszerével vette körül a szovjet tömböt és fokozatosan globális stratégiai bekerítést hajtott végre. 1948-tól kezdődően az ötvenes évek közepéig egész földrészekre kiterjedő, politikai-katonai szövetségek rendszerét építette ki (ld. OAS, NATO, CENTO, SEATO).

Az oroszok kezdettől fogva stratégiai hátrányba kerültek, mert a szovjet légiere nem állt azon a technikai szinten, hogy elérhette volna ellenfele területét és sokáig nem voltak olyan külföldi támaszpontjai sem, amelyek segítségével lerövidíthették volna a távolságokat. A Szovjetunió hagyományosan szárazföldi hatalomként egy bekerített tömbben helyezkedett el az eurázsiai szárazföldön, amelyet minden irányból támaszpontok rendszere vett körül. Régi recept szerint ütköző államok

⁸Magyarics Tamás: A helyi védelemtől a globális elkötelezettségig. Az Egyesült Államok biztonságpolitikájának története.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_helyi_vedelemtol_a_globalis_elkotelezettsegig_az_egyedul_allamok_biztonsagpolitikajanak_tortenete/ Letöltve: 2012. 04. 18.

gyűrűjével igyekezett magát körülvenni, ami a modern támadófegyverek korszakában legfeljebb a biztonság illúzióját nyújthatta.

A keleti tömb egy több mint 6000 támaszpontból felépített, stratégiai gyűrű közepén helyezkedett el, amelynek minden pontját elérhették a kör külső széléről indított USA bombázók. Ezzel szemben, az Egyesült Államok területét az „óceán pajzs”, az Atlanti és a Csendes-óceán, illetve a Jeges tenger hatalmas távolságai védelmezték. Légierője a repülőgép-hordozók és a támaszpontok rendszere révén elérhette az eurázsiai kontinens legmélyebb pontjait és a válaszcsepítés fenyegetése nélkül támadhatták a világ legtávolabbi területeit is.

Az ötvenes években a Szovjetunió nukleáris fegyverek tekintetében, sem volt mérhető az Egyesült Államokhoz. A koreai háború idején az amerikaiak 369 darab bevethető atombombájával szemben öt szovjet állt rendszerben.⁹ Az USA képessé vált saját területének veszélyeztetése nélkül háborút és hangsúlyozottan atomháborút vívni a Szovjetunió ellen, míg a másik fél nélkülözötte a válaszcsepítés lehetőségét.

A fennálló valóságos erőviszonyokat tükrözte az USA a '40-es évek végétől a '60-as évek elejéig érvénybe lévő hivatalos stratégiája, amely a „tömeges megtorlás” nevet kapta. A dokumentum egyértelműen az atomfegyverek terén meglévő amerikai fölényt és azok korlátlan alkalmazásának a szándékát tükrözte.

A szovjet félnek a globális bekerítés állapotából két lehetősége kínálkozott a kitörésre:

- a. támaszpontok létesítése a bekerítés körén kívül,
- b. olyan technikai fejlesztések végrehajtása, amelyek semlegesítik vagy csökkentik a stratégiai bekerítés hatását,

Az interkontinentális rakéták, rendszerbeállítása helyreállította a két nagyhatalom közötti stratégiai egyensúlyt, mert az óriási földrajzi távolság többé nem jelentett védelmet.

Az egyenlőtlen stratégiai helyzetből a szovjetek más területeken is állandó kitörési kísérletekkel igyekeztek kiszabadulni. A szovjet expanzió – nem csekély amerikai felháborodást kiváltva – az 1950-es években a Közel-Keleten kezdődött, majd Indonéziában, Kubában, Afrikában és Dél-Amerikában folytatódott. Végül, a '60-as években egy hatalmas ütemű fejlesztés eredményeként, a szovjet hadiflotta is megjelent a világtengereken és az óceánokon.

A szovjet szándékokra az USA logikus reakciója a korlátozás és visszaszorítás volt. A két nagyhatalom egymás szándékát keresztező törekvései gyakran vezettek olyan, nem közvetlen konfrontációhoz, amely számtalan válsághelyzetet eredményezett a világ legkülönbözőbb pontjain.¹⁰ A korszak legtöbb regionális fegyveres konfliktusában felfedezhető a szembenálló felek szuperhatalmi támogatása, de a konkrét háborút – gyakran polgárháborút – az adott térség népeinek kellett megszervezniük.

⁹ Niall Ferguson: A Világ Háborúja. (A gyűlölet évszázadának története) Gyula, 2008. Scolar Kiadó, 600. old.

¹⁰ „Ez az ütközőzóna katonai, politikai, gazdasági s nem utolsósorban ideológiai szűrőként is működött. Ez az egyik magyarázata annak, hogy az USA különböző kormányzatai miért reagáltak szinte hisztérikusan az olyan, katonailag nem igazán számottevő fenyegetésekre, mint a Castro-rezsim kubai jelenléte vagy a Daniel Ortega vezette nicaraguai sandinista kormány létrejötte.” Magyarics Tamás: A helyi védelemtől a globális elkötelezettségig. Az Egyesült Államok biztonságpolitikájának története, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_helyi_vedelemtol_a_globalis_elkotelezettsegig_az_egyedul_allamok_biztonsagpolitikajanak_tortenete/ Letöltve: 2012. 04. 18.

A kubai válság után az Egyesült Államok vezetése felismerte, hogy a *tömeges megtorlás* tovább már nem fenntartható, ezért bevezette a *rugalmas reagálás* doktrínáját. A felhalmozott atomfegyverek mennyisége már az 1960-as években messze meghaladta a szükséges mértéket, ezért létük inkább veszélyt, mint biztonságot hordozott. A háború ilyen feltételek között nem lehetett többé a politika eszköze, hiszen alkalmazói saját magukat is végveszélybe sodorták. E felismerés elvezetett a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokhoz.

A háborús stratégia mellett a háború elkerülésének a stratégiája is megjelent tehát a politikai gondolkodásban. Ez volt az oka, hogy a szemben álló felek gondosan kerülték az egymás közvetlen érdekszférájába történő behatolást csökkentve a közvetlen konfliktus kitörésének a lehetőségét.

A változások következtében a rugalmas reagálás sem felelt meg a követelményeknek és az új stratégia *realis elrettentés* lett, amelyet 1971. március 9-én hirdettek meg. Legfontosabb vonása, hogy az Egyesült Államoknak olyan hadászati atomerőkkel kellett rendelkeznie, amelyek biztosították az ellenség garantált megsemmisítését, valamint a másfél háború elve alapján az Egyesült Államok hagyományos fegyveres erőinek képesnek kellett lenni megvívni egy háborút Európában, vagy Ázsiában és ezzel egyidejűleg megoldani „*kényes helyzetet bármely más helyen.*”

A nukleáris tervezők elgondolásaikat az atom-tengeralattjárók az interkontinentális ballisztikus rakéták és a hadászati bombázók képességeire alapozták. A rakétafegyverek tömeges rendszerbeállítása azt eredményezte, hogy a két szuperhatalom kölcsönösen kiszolgáltatottá vált a másik csapásával szemben. A hadászati rakétafegyverek globális és kölcsönös egyensúlya, valamint az ellenük való védekezésképtelenség elvezetett az erőegyensúly legfontosabb tényezőjéhez, nevezetesen a kölcsönösen biztosított megsemmisítés képességének az egyensúlyához. Azok a stratégiai elméletek, amelyek arra irányultak, hogy megtalálják a módját, hogyan lehet győztesen kikerülni egy atomháborúból nagyon veszélyes kísérleteknek bizonyultak.

Az önpusztító verseny a szuperhatalmak között a Szovjetunió kifulladásáig és összeomlásáig tartott. A reagani hadászati védelmi kezdeményezés stratégiájának új eleme (ti. a fegyverkezés felpörgetésével és magasabb szintekre történő kiterjesztésével gazdaságilag tönkretenni az ellenfelet) jól szimbolizálja az Egyesült Államok gazdasági fölényét a Szovjetunióval szemben és a fejlett gazdaság jelentőségét a pusztán katonai erővel szemben. A túlzásba vitt versengés eredményeként, a nyolcvanas évek közepére a szovjet birodalom válságba került. Sok más tényező mellett a stratégiai túlterjeszkedés és katonai túlköltekezés is bizonyosan hozzájárult a birodalom összeomlásához.

A kétpólusú világrend felbomlása utáni világ

1989 végére a szuperhatalmak küzdelméből az Egyesült Államok került ki győztesen. Katonai ereje a legerősebb volt a világon és támaszpontjainak hálózata lehetővé tett bármilyen katonai beavatkozást a legtávolibb régiókban is.

A történelem során addig még nem tapasztalt helyzet alakult ki, mert egy nagyhatalom mindent felülmúló katonai és gazdasági erővel, globális érdekérvényesítési képességekkel maradt hatalmi ellensúly nélkül. A nemzetközi rend biztonsági szerkezete megváltozott, mert egy valódi hatalmi centrum maradt. Ebben az időben sokan gondolták, hogy a nagyhatalmi vetélkedés helyébe az USA

által vezetett egységes világrend lép. Az ezzel szemben jelentkező ellenállást átmeneti jelenségnek tekintették, amely késedelmet okozhat, de a lényegét nem akadályozhatja meg.

Egyes elemzők úgy gondolják, hogy a hidegháború után az amerikai vezetésben bizonytalanság alakult ki a hogyan tovább kérdésében, mert eltűnt az ellenség és vele a cél, amelynek érdekében mozgósítani lehetett az országot.¹¹ A hirtelen kialakult hatalmi pozíció egyszerre jelentett győzelmet és dilemmát. A hatalmi egyensúlyon alapuló struktúrában az első hatalomnak a békét és a stabilizációt is fent kell tartania az általa uralt térségekben. E feladat minden bonyolultságával és költségével együtt hirtelen világméretűvé tágult. A '90-es évek során a világ legkülönbözőbb térségeiben számtalan politikai, katonai és gazdasági problémát okozó feszültség és háborús konfliktus robbant ki, amelyek megoldása gyakran az USA-ra várt. E válságok kezelése nemcsak nehézkes és költséges, de sok tekintetben hasznos is volt az amerikaiak számára.

A hidegháború után – kimondva, vagy kimondatlanul – az amerikai stratégiai gondolkodásban is új korszak vette kezdetét. Az amerikai politika az 1990-es években az egypólusú világrend megszervezése és biztosítása felé mozdult el. Már ekkor megfigyelhető olyan stratégiai, politikai és gazdasági pozíciók megszerzésére irányuló szándék, amelyek birtoklása a későbbiek során behozhatatlan előnyhöz juttatja a lehetséges vetélytársakkal szemben. Céltudatos politikai és katonai tevékenység figyelhető meg Európában, a Közel-Keleten, Ázsiában, valamint az oroszok által kiürített Közép-Ázsiai térségekben. Már a Clinton-kormányzat idején megkezdődött az oroszok által hagyott hatalmi űr kitöltése és az amerikai katonai jelenlétet kiterjesztették a Baltikumra, a Kaukázusra.¹² Az öbölháború kimondatlan célja volt az amerikai haderők közel-keleti térségben tartása és a közel-keleti hatalmi viszonyok átrendezése.¹³ Az ezredfordulóra 700 új amerikai katonai támaszpont létezett világszerte.¹⁴

Európa és az Egyesült Államok szoros kapcsolatának szükségessége alig vitatható, de nem mindegy, hogy ez milyen kondíciókkal valósul meg. Az amerikai politika Európának szemmel láthatóan a kisebb szövetséges szerepét szánta. Európa befolyásolása az Európai Unió és a NATO intézményrendszerén keresztül és a kelet-európai országokkal folytatott kétoldalú politikán keresztül történt és történik ma is. *„Amerika számára az új harmincéves háborúban gondot okoz, hogy az Európai Unió társadalmi még nem ismerték fel az amerikai-európai szövetség, illetve a nagyobb és a kisebb partner szövetségének fontosságát. Ezzel szemben az Európai Unió közös intézményeiben erősebb az amerikai-európai szövetség, tehát az atlanti szövetség gondolata, mint a tagállamok polgáraiban és a nemzetállamok vezetőiben”.*¹⁵

Az európai integráció, annak alakítása, különösen az Európai Unió bővítése kezdettől fogva az amerikai külpolitika figyelmének a középpontjában van. Változó

¹¹ William Pfaff: Ez lenne az amerikai küldetés? Európai Szemle 2004/2. 16. old

¹² John Lukacs: Isten velem. Budapest 2009. Európa Könyvkiadó, 55. old.

¹³ *„Amerika évtizedek óta állandóbb szerepet szeretne játszani az öböl térség biztonságában. A megoldatlan iraki konfliktus pedig azonnali indokot szolgáltat, hiszen az amerikai fegyveres erők állandó jelenlétének szükségessége az öböl térségében túlmutat a Szaddam Husszein rezsim kérdéskörén.”* (A PNAC 2000. szeptemberi értekezéséből, amelyet a Bush kormány leendő vezetőihez írtak.) Eric Laurent: G. W. Bush titkos világa (barátok, vallás, hatalom). Budapest, 2004. Allprint Kiadó, 113. old.

¹⁴ John Lukacs: Isten velem. Budapest 2009. Európa Könyvkiadó, 55. old.

¹⁵ Matolcsy György: Amerikai Birodalom. (A jövő forgatókönyvei) 2004. Válasz Könyvkiadó, 304. old.

hangsúllyal kezeli, és ezzel potenciálisan megpróbálja megosztani a három vezető nyugat-európai hatalmat, Németországot, Nagy-Britanniát és Franciaországot.

Úgy tűnik, hogy az amerikai stratégiai gondolkodásban nem sok hely marad az önálló Európának, amelyet értelemszerűen jövőbeni lehetséges riválisként fog fel. A legfontosabb elérendő állapotnak azt tartják, hogy az Európai Unió megfelelően támassza alá a közös európai és amerikai (lényegében az amerikai) politikát, de önállóan meghatározó hatalmi tényezőként ne jelenhessen meg a nemzetközi küzdőtéren.¹⁶

A kétpólusú világrend felbomlása után a NATO is átalakuláson esett át. A '90-es évek végén megtörtént a keleti irányba történő bővítés, ami a hálás kelet-európai országok révén, a szövetségen belül is új szövetségeseket hozott az USA számára. Az új szövetségesek fontossága abban rejlik, hogy esélyt jelentenek az amerikai politikai szándékok, akár a régi partnerek akarata ellenében történő érvényesítésére.

Annak ellenére, hogy az USA katonai képességei messze meghaladják az európaiakét, Amerika sem lehet meg Európa szövetsége és az európai politikai támogatás nélkül. Minden látványos stratégiai irányváltás ellenére nagy szüksége van a NATO-ra, mint szövetségre, stratégiai pedig nehezen nélkülözné az európai NATO bázisokat.

Oroszország és az USA viszonyának alakulása rendkívül ellentmondásos. Oroszország a maga hatalmas területével, viszonylag magas lélekszámával, gazdasági, elsősorban nyersanyag potenciáljával továbbra is lehetséges ellenfélnek számított és ma is annak tekintik. Az országban eluralkodott zűrzavar, a jelicini időszak meglehetősen visszás döntései kedvező helyzetet teremtettek az oroszok semlegesítésére. A nemzetiségi viszályok és az elszakadási törekvések háborúkat robbantottak ki Csecsenföldön, a Kaukázusban és a tatár területeken is. Az ország gazdasága 1990 és 1995 között 50%-al visszaesett, a népessége pedig 2001-ben mindössze 144 millió volt. A polgárháborús helyzet fenntartása a Kaukázusban és Közép-Ázsiában kevés ráfordítással elérhető és elegendő eszköznek tűnt az oroszok stratégiai bekerítéséhez és elszigeteléséhez. Megfigyelhető, hogy a fő feszültségek a két ország között éppen azokon a területeken alakultak ki, amelyek az amerikai stratégia tudatosan alkalmazott eszközei voltak:

- benyomulás stratégiai kritikusként tartott orosz érdekszférákba (Balkán, Közép-Ázsia, Kelet-Európa);
- a NATO kiterjesztése Oroszország határaitól;
- orosz belügyekbe való beavatkozás;
- az orosz belpolitika befolyásolása, az úgynevezett demokratikus pártok támogatásával;
- gazdasági, pénzügyi eszközök;
- az orosz biztonsági érdekek figyelembevételének a mellőzése.

A NATO 1999 évi bővítésére és a balkáni háborúba való történő NATO-beavatkozásra oly módon került sor, hogy annak nem lehetett más célja, mint konkrét stratégiai pozíciók megszerzése. Az ezredfordulóra világossá vált, hogy az amerikaiak visszatértek a rakétapajzs megépítésének a gondolatához is.

¹⁶ Az egykori amerikai nemzetbiztonsági tanácsadó, Zbigniew Brzezinski egyenesen úgy fogalmazott, hogy Európa nem egyesülhet Amerika ellen, és számottevően nem befolyásolhatja Amerikát úgy, hogy ne volna kész vele közösen cselekedni. Szerinte Európa nem lehet önálló tényező a nemzetközi porondon, sőt az USA politikai és katonai jelenléte nélkül egyenesen a széthullás állapotába kerülne. William Pfaff: Ez lenne az amerikai küldetés? Európai Szemle 2004/2. 21. old

Moszkva a '90-es években nem tudta megakadályozni a térvesztést és regionális hatalom szintjére süllyedt. A pozícióhátrányba kerülés, valamint az orosz csalódottság elvezetett Jelcin körének a bukásához és az új orosz politikai gondolkodásmód kialakulásához.

Ázsia országai történelmi múltjuk, politikai gazdasági érdekeik miatt nem alkotnak egységes tömböt.¹⁷ A legfontosabb feszültségforrások a térségben: Észak-Korea, Tajvan kérdése, Japán és Oroszország, valamint Kína és Japán viszonya. Japán a második világháború végétől az USA alárendelt pozícióban lévő stratégiai szövetségese, de ez addig marad így, amíg Tokióban úgy látják, hogy az Egyesült Államok képes garantálni az ország biztonságát.

Kína fejlődése töretlen volt, de sem a gazdasági, sem a katonai ereje nem volt elegendő arra, hogy az USA vetélytársaként jelenjen meg a nemzetközi porondon. Hozzá kell tenni, hogy ekkor még az Egyesült Államoknak sem volt érdeke a konfrontáció Kínával.¹⁸

A Közel- és Közép-Kelet stratégiai jelentősége földrajzi helyzetéből, hatalmas olajkészleteiből fakad. A Közel-Kelet összeköti Európát, Ázsiát és Afrikát, míg a Közép-Kelet birtoklása megnyitja az utat az egykori szovjet térségek felé. A térségben az amerikai stratégia továbbra is a fő szövetségese, Izrael támogatására összpontosított. Igyekezett megtartani a szaúd-arábiai pozíciókat és rajta tartani a kezét a legfontosabb stratégiai nyersanyag, a kőolajon. Kevés lépés történt a szemben álló arab, vagy iszlám államok megnyerésére.

Stratégiai törekvések a századforduló után

Az amerikai stratégia éles váltását 2001. szeptember 11. utánra teszik, ami sok tekintetben igaz. Amikor 2001-ben a Bush-kormányzat megindította háborúját a terror ellen, az Egyesült Államok kezdeményező szerepet vállalt a Föld minden olyan térségében, ahol amerikai érdek sérülhet.

A „terrorizmus elleni világméretű küzdelem” jegyében amerikai és európai katonai erők jelentek meg Irakban és Afganisztánban, valamint amerikai katonai támaszpontokat építettek ki Közép-Ázsiában. Az USA vezetőiben kialakult a küldetésstudat a nemzetről, amelynek feladata, hogy vezesse a világot és terjessze a saját maga által megfogalmazott értékeket. A világméretű politikai hatalom azonban világméretű felelősség vállalással is jár és a hatalmak normális esetben képességeik határáig terjeszkednek. Mára világos, hogy az amerikai hatalom nem képes globális szinten megfelelni a követelményeknek. A hiányzó erőt a szövetségeseeknek kellene adni, aminek az ára, hogy a védelemre szoruló egyre inkább rájön, hogy a védelmet tulajdonképpen ő biztosítja.

A világelső pozíció megtartásának fontos feltétele, a Föld energia forrásainak ellenőrzése. A terror elleni küzdelem kapcsán fontos stratégiai és gazdasági pozíciók megszerzésének a szándékával két hadjárat indult (Irakban és Afganisztánban). Folytatódtak az olyan geopolitikai és geostratégiai előnyök biztosítására irányuló politikai és katonai műveletek, amelyek elsődleges céljai potenciális ellenfelek visszaszorítása voltak. Narancsos, tulipános és szegfűs, forradalmaknak nevezett hatalmváltások zajlottak le több kulcsfontosságúnak tekintett országban (Ukrajna, Grúzia stb.) és hasonló jelenség történik, most már Nyugat-Európa egy részének a közreműködésével a Közel-Keleten is.

¹⁷ Henry Kissinger: Diplomácia. Budapest, 1996. Panem könyvkiadó 827 old.

¹⁸ Uo.

Az amerikai stratégia lehetséges vetélytársai felemelkedését többféle módon igyekszik akadályozni:

- a világ erőforrásainak ellenőrzésével;
- a világ gazdaságának ellenőrzésével;
- a világ stratégiai övezeteinek megszállásával;
- a lehetséges vetélytársak gyengítésével;
- a saját katonai erő fokozásával;
- a nemzetközi szervezetek felhasználásával;
- a segélyek megvonásával;
- lejárató kampánnyal;
- megosztással (lásd EU);
- más országok hadseregeinek reform címén történő átfegyverzésével;
- nyílt háború segítségével.

Korszakunk két legnagyobb atomhatalma az Amerikai Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció. A nukleáris kapacitásnak kiegyensúlyozó szerepe van az erőviszonyokban, ezért mindkét ország stratégiájában fontos szerepet játszik. E fegyverek különösen meghatározók Oroszország számára, mivel gazdaságának összeomlása a hagyományos katonai képességeit is megingatta.

Az amerikai–orosz kapcsolatok az orosz stratégiaváltást követően hullámzóan alakultak. Oroszország a 2000-es évek elejétől megerősödve lépett a színre. Ebben közrejátszott az orosz belpolitikai rendszer stabilizálódása, az energiahordozókból származó magasabb bevételek és az ezzel együtt járó növekvő katonai képességek, valamint az Egyesült Államok afganisztáni és iraki háborúi. Oroszország nem vette jó néven, hogy biztonsági igényeit sokáig mellőzték. Nem javította a két ország kapcsolatát az sem, hogy az amerikaiak támogatták az orosz biztonságot kritikusan érintő politikai változásokat Ukrajnában, Közép-Ázsiában és a Kaukázusban.

Az orosz politika aktivitása az elmúlt évtizedben jelentősen megélné. Előbb a csecsen háború lezárásával, majd a 2008-ban kitört grúz–orosz háborúban Moszkva nyíltan fellépett a határai közelében zajló, az orosz hatalmi érdekeket sértő politikával szemben. Hosszú idő óta először – nem foglalkozva az addig mértékadónak tartott hatalmak és nemzetközi szervezetek állásfoglalásaival – az orosz hadsereg kilépett az ország határai mögül.

Oroszország és az USA vitája bővült a rakétavédelmi programmal és az amerikai támaszpontok kelet-európai létesítésével.¹⁹ Amerika fokozódó katonai jelenlétét a régióban, valamint a rakétavédelmi rendszer Kelet-Európába telepítését (de magát a rakétavédelmi rendszer gondolatát is) az oroszok biztonsági fenyegetésként értékelik.

Ázsiában az amerikai stratégia az ázsiai hatalmak egymás iránti bizalmatlansága miatt a kétoldalú kapcsolatokon alapul. Az USA politikája próbálja kiegyensúlyozni az ázsiai országok közötti bizalmatlanságot és biztosítani Amerika számára a térség hatalmi rendszerének a befolyásolását. Ázsia hatalmai közül, a Kínával egyre feszültebb viszonyba kerülő Japán, valamint Dél-Korea szorosan kapcsolódik az Egyesült Államokhoz.

¹⁹„Oroszország aggodalommal figyeli az Egyesült Államoknak a globális rakétapajzs-elemek kelet-európai telepítésére vonatkozó terveit – noha Washington hangsúlyozza, hogy azok nem Oroszország ellen irányulnak.” Moszkva új légvédelmi rendszert fejleszt ki., Népszabadság 2009. 08. 11. MTI közlemény

Kína, a fokozatosan gazdasági óriássá váló és egyre több hatalmi, katonai ambíciót tápláló ország lassan igazi vetélytárrá női ki magát. Bár Kínának és az USA-nak vannak közös érdekei, hosszútávon a hatalmi érdekek kerekednek felül. A két hatalom között konfliktusforrás Tajvan hovatarozásának a kérdése, Japán amerikai támogatása és Korea. Egy esetleges USA–Kína szövetségi viszony, Kína számára csak átmenetileg bírhat értékkel. A kínai hatalmi ambíciók kielégítése hosszú távon csak az amerikai érdekek megsértésével lehetséges, ezért valószínűleg megmarad az orosz–kínai együttműködés prioritása.²⁰

Amennyiben ez kiteljesedik, az amerikai hatalom mind a kínai, mind az orosz törekvésekkel szemben visszaszorulhat Ázsiában. Ennek kivédésre máris hangsúlyváltás figyelhető meg az amerikai stratégiai gondolkodásban. Kérdéses továbbá a NATO közép-ázsiai pozíciója, mert hosszú távon az ázsiai hatalmak és Oroszország ellenállásába fog ütközni. Ennek következményeként egy NATO, vagy inkább amerikai bázis országgként funkcionáló Afganisztán nem lehet hosszú életű.

Oroszországnak és az Egyesült Államoknak nem fűződhet érdeke egy végletekig fokozott és tartós amerikai–orosz szembenálláshoz. Nagyon valószínű, hogy Kína korlátlan vagy akár csak ázsiai hegemóniára való törekvése orosz ellenállásba is ütközne. Az oroszok együttműködése Kínával leginkább Amerika Közép-Ázsiai törekvéseinek visszaszorítására és saját pozícióinak erősítésére irányul.

Egy orosz–európai szembenállásnak nincsenek a történelemben mélyen visszanyúló gyökerei és hosszútávon az orosz politikának sem lehet célja egy kínai felemelkedés támogatása. A NATO szovjetellenes szövetségként jött létre és fontos szerepet játszott a hidegháborúban. Jelenlegi formájában, ma már nem egyértelműen hasznos Európa számára és a szervezet változatlan belső viszonyainak a megtartása elsősorban az USA számára fontos.²¹ A NATO keleti nyitása – amellet, hogy nyílt oroszellenes lépés – egyben lehetőség az európai államok megosztására. Az egykori kommunista országok vezetői kevesebb fenntartással követik az amerikai politikát, mint a nyugatiak. Csakhogy az érintett országok az Európai Unió tagjai is vagy azok szeretnének lenni, ami kettős elkötelezettséget eredményez és normális esetben óvatos politikát feltételezne az érintett országok részéről.

Az amerikai katonai erő az elmúlt húsz évben – Oroszország kivételével, de annak határain is – a világ minden térségben megjelent. Ezek az intervenciók a deklaráltan nemes eszmények (az emberi és a demokratikus szabadságjogok) védelmében, valójában az Egyesült Államok számára kedvező politikai és gazdasági körülmények kialakítása érdekében zajlanak.

Következtetések

A nemzetközi küzdőtéren zajló folyamatokat nem lehet oly módon egyszerűsíteni, hogy a szereplőket jókra és rosszakra osztják. A nemzetközi politika a realitás világa, amelyben minden hatalom céltudatosan a saját érdekei kíméletlen érvényesítésére törekszik. A morálisan jól hangzó jelszavak ellenére minden politikai tevékenység nagyon is gyakorlatias célokat követ. Az elmúlt években az USA és a NATO közreműködésével zajlott hadjáratok jellemző vonása, hogy deklaráltan,

²⁰ A Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO), melyet 2001-ben alapított Kína, Kazahsztán, Kirgizisztán, Oroszország, Tádzsikisztán és Üzbegisztán.

²¹ William Pfaff: Ez lenne az amerikai küldetés? Európai Szemle 2004/2. 16. old

kizárólagosan terrortámadásra válaszként, védekezésésként, vagy éppen az elnyomottak védelmében, esetleg népirtás megakadályozása érdekében történt bármilyen fegyveres beavatkozás a világ különböző térségeiben.

A világ nem az egységes világrend, hanem a többpólusú berendezkedés felé halad. Amennyiben multipoláris világrend alakul ki, akkor a hatalmi rivalizálás ismét része lesz a nemzetközi politikának. Amerika a világ legerősebb állama marad a következő években is, de világelső szerepét gyengíteni fogják a multipoláris világrend irányában mutató folyamatok. A világ működése valószínűleg nem lesz teljesen azonos az eddig megismert formákkal. Kérdés, hogy a jövőben a nagyhatalmak között az együttműködés erősödik vagy a hatalmi szembenállás. A nukleáris fegyverek szerepe valószínűleg megmarad, mint a nagyhatalmi státus szimbóluma, sőt az azokat birtokló államok száma is nőni fog, tovább fokozva a bizonytalanságot.

A nemzetközi szervezetek, mint a világot kormányzó, vagy döntően befolyásoló központok szerepe valószínűleg tovább gyengül. Egyetlen valós hatalommal bíró ország sem fogja tűrni, hogy belső életében egy külső szervezet lényeges szerepet játsszon.

A NATO jelenlegi formájában és politikai szerkezetében 1989-re betöltötte azt a funkcióját, amiért tulajdonképpen létrehozták.²² Napjainkra létének legfőbb értelme, hogy az USA európai érdekeinek a megjelenítőjeként funkcionáljon.²³ Jelenlegi formájában nem összeegyeztethető az egységes Európa eszméjével.²⁴ Az Egyesült Államok által vezetett NATO keretein belül nincs önálló katonai képesség és saját védelmi képességek nélkül nincs valóban önálló politika és nagyhatalmi státus. Minden állam, vagy államcsoport, amely e tekintetben egy másik hatalomra van utalva, alárendelt szerepet játszik, ezért Európa biztonságának szavatolásához, érdekeinek védelméhez lassan túl kell lépni a NATO-csúcstalálkozókon.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Csabai György: A biztonság alapvető problémái az ezredfordulón. Biztonságpolitika, VIII. évfolyam, 3. szám

Henry Kissinger: Diplomácia. Budapest, 1996. Panem Könyvkiadó

William Pfaff: Ez lenne az amerikai küldetés? Európai Szemle 2004/2.

Ormos Mária-Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, 2003. Osiris Kiadó

Matolcsy György: Amerikai Birodalom. (A jövő foratókönyvei) 2004. Válasz Könyvkiadó

Glatz Ferenc: Osztrák semlegesség, Magyarország, nemzetközi erőter. História, XXVII. évfolyam 5. szám.

John Lukacs: A második világháború öröksége. Budapest, 2011. Európa Könyvkiadó, H. Truman, az USA elnökének 1946. január 5.-én írt levele Byrnes külügyminiszterhez

<http://www.tankonyvtar.hu/historia-1984-01/historia-1984-01-081013-1> Letöltve 2011. 07. 8.

Ormos Mária-Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, 2003. Osiris Kiadó

²² John Lukacs: A XX. Század és az újkor vége. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 198. old.

²³ „Washington kitartóan hangoztatja, hogy az USA és az Európai Unió kapcsolatát a NATO modellje szerint és talán a NATO-ra alapozva lehet átfogó amerikai vezetés alatt megszilárdítani.” William Pfaff: Ez lenne az amerikai küldetés? Európai Szemle 2004/2. 16. old

²⁴ John Lukacs: A XX. Század és az újkor vége. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 198. old.

Magyarics Tamás: Az Egyesült Államok Külpolitikájának története. Budapest, 2000. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.

Niall Ferguson: A Világ Háborúja. (A gyűlölet évszázadának története) Gyula, 2008. Scolar Kiadó

John Lukacs: Isten velem. Budapest 2009. Európa Könyvkiadó

Magyarics Tamás: A helyi védelemtől a globális elkötelezettségig. Az Egyesült Államok biztonságpolitikájának története.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_helyi_vedelemtol_a_globalis_elkotelezettsegig_az_egyesult_allamok_biztonsagpolitikajanak_tortenete/ Letöltve: 2012. 04. 18.

Eric Laurent: G. W. Bush titkos világa (barátok, vallás, hatalom). Budapest, 2004. Allprint Kiadó

John Lukacs: A XX. Század és az újkor vége. Budapest, 2006. Európa Könyvkiadó